

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ
Институт за европске студије
Београд

УДК 341.1/.8 (487.115:470+571)
Оригиналан научни рад
Примљен: 15.09.2015
Одобен: 25.09.2015

„СЛУЧАЈЕВИ” КОСОВА И КРИМА: КОНТРАВЕРЗЕ ПРАВА НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ У САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ*

Сажетак: Позивање највиших руских званичника на косовски „случај” као створени преседан при коришћењу права на самоопредељење везано за одвајање Крима од Украјине и његово припајања Руској федерацији отворио је полемику о сличностима и разликама између ова два међународна „случаја”. Рад међународни принцип самоопредељења у свом првом делу ставља у контекст савремене еволуције међународне заједнице који се креће из правца његовог досадашњег „државоцентричног” ка сложенијем, „мултицентричном моделу” а који почива на преседанима, контекстуалним, најчешће ширим аналошким тумачењем норматива и реал-политичким условљавањима. Надаље се у раду прати историјски настанак права народа на самоопредељење - прво као политичког принципа, а затим и његова инкорпорација у међународно право унутар система УН, те његово касније све шите тумачење у читавом низу значајних међународних конвенција. Преносећи тежиште на савремену међународно-правну теорију и њихово тумачење два аспекта права на самоопредељење – „унутрашње” и „спољашње” – које се прихватају и приликом доношења нових међународних правних норматива, рад се, са овим сазнањима, враћа на терен упоређивања правне и историјско-политичке ситуације везане за отцепљење Косова и Крима од својих донедавних држава, уочавајући читав низ међусобних разлика између ова два најважнија савремена случаја спољног вида коришћења права на самоопредељење.

Кључне речи: право на самоопредељење, УН, међународно право, сувереност, Косово и Метохија, Крим

Руски председник Владимир Путин је у више наврата, након одржаног кримског референдума о присаједињењу Русији, у својим изјавама повезивао случајеве Косова и Метохије и Крима у контексту права народа на самоопредељење. Тако је у интервјуу за немачки телевизију АРД, између осталог, изја-

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

вио како се на Криму није догодило ништа другачије од оног што се догодило на Косову, оценивши „косовски случај” као преседан и пример за то да „међународне инстанце” дефинишу „међународно право” кроз своју праксу. У другом говору, оном на заседању Међународног дискусионског клуба „Валдај” у Сочију одржаном 24. октобра 2014, Владимир Путин је изнео: „Што се тиче нашег става према Криму, много пута сам о томе говорио, али ако има потребе пред овим аудиторijумом да поновим, могу то да учиним. То је члан 1 тачка 2 „Повеље УН” – право народа на самоопредељење. Све је прописано, и то не само као право народа на самоопредељење, већ као циљ УН... Не разумем зашто људи који живе на Криму немају право на то, исто као што би га имали људи који живе, рецимо, на Косову. Зашто се у једном случају бело сматра белим, а у другом се исто бело проглашава црним?!”¹

Контраверзе које је су изазвале ове изјаве председника Русије није требало дуго чекати. Наравно, реакције на Западу биле су негативне: западни погледи на то како је случај Косова створио преседан за друге сепаратизме одбацује се уз указивање да се, у вези са Косовом, ради о „посебном случају” са којим је свако поређење неадекватно, а импликације које се из њега извлаче, посебно у случајевима са простора руског „ближег суседства”, као непримерене, опасне и противзаконите. Данијел Сервер, сарадник универзитета Џон Хопкинс, сматра да случај Крима нема везе са Косовом, већ да је реч о агресији: „Реч је о бизарном поређењу. На Косову нема преседана за једностране потезе Русије, која се претвара да штити оне који говоре руски језик када искрено није било много случајева кршења њихових права, нарочито не на Криму, где их у ствари није ни било. Не сматрам да тај преседан, на који се он позива, постоји.”² Други западни аналитичари везу између „косовског” и „кримског” случаја и преседана доживљавају као делом психолошко, а делом политичко питање. „Критичари онога што се десило на Криму указаће на косовски преседан, они који га одобравају ће га избегавати. Само коришћење преседана је под политичким утицајем” – сматра Ричард Фалк, познати амерички стручњак за међународне односе. „Када је реч о случају Крима и чињенице да САД сматрају да је нормално да Косово буде независно а није нормално да Крим буде део Русије, иако је тамо био референдум а на Косову није”. Фалк примећује да „нема спора да да је било референдума на Косову да би гласали за независност. Али, не можете очекивати доследност од геополитичког актера какве су САД. Имате једну логику једнакости држава која је утемељена на међународном праву, имате другу логику где нема никакве једнакости која је утемељена у геополитици, где моћ одређује исход, а двоструки стандарди су чести - ако не и свепристуни.”³

¹ <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Putin-za-ARD-Krim-kao-Kosovo.lt.html>
приступљено 1.04.2015.

² Према <http://www.glasamerike.net/content/kosovo-i-krim-netacna-paralela/2618679.html>
приступљено 1.04.2015.

³ Према: <http://www.glasamerike.net/content/kosovo-i-krim-netacna-paralela/2618679.html>, приступљено 1.04.2015.

Насупрот томе, руски експерти - који чврсто стоје на становишту непризнавања нелегалне сецесије Косова и Метохије, позивајући се на Повељу УН и Резолуцију 1244 СБ – ове Путинове изјаве тумаче искључиво као илустрацију примера двоструких стандарда и лицемерја које постоје у међународној заједници. Они указују из своје перспективе на разлике између случаја Косова и Крима у контексту права народа за самоопредељење. Истовремено, руски експерти одбацују сваку помисао да би „кримски случај” могао да представља увод у заокрет у руској позицији према нелегалној сецесији и проглашењу независности Косова од остатка Републике Србије.

У Србији су, пак, ставови јавности подељени: они ненаклоњенији „руској опцији” дочекали су Путинове изјаве као потврду заокрета у његовој политици према Србији и „косовском проблему” коју је овај, наводно, зарад својих интереса „пустио низ воду”. „Проруски”, патриотски део српске јавности ове изјаве је испрва дочекао са благом неверицом, а потом је прихватио ставове руских експерата како они остају на ранијим принципијелним позицијама територијалног интегритета Србије, утркујући са њима да покажу како су случајеви Косова и Крима посве различити – односно да је сецесија Косова противправна и недопустива, а присаједињење Крима Руској Федерацији пуноважно и оправдано.

Евопуција међународне заједнице и право на самоопредељење

Контраверзе у одношењу према ова два специфична, у много чему различита случаја, имају ипак и доста тога заједничког, пре свега у вези са проблемом тумачења права на самоопредељење у савременом међународном животу. Почетак 21. века представља период еволуирања модерног међународног, државоцентричног „вестфалског” система у многоцентрични, „поствестфалски” међународни систем. У досадашњем, класичном, двадесетовековном модерном кључу међународни односи су били посматрани у првом реду као област државних активности у којој се, у својој укупности, реализују национални интереси у складу са општеприхваћеним правилима, са постојећим механизмима и међународним институцијама које су створиле суверене државе, а који су еволуирали током низа година. Овај стари, „државоцентрични” међународни поредак за своју основну ћелију и преовађујући облик политичког организовања имао је јасно територијализоване суверене државе са „изворном” хијерархијом власти, са њој припадајућом репресивном силом, са сопственим становништвом, привредом и самосталним концептом националне безбедности и националног интереса, у већој или мањој мери очишћеним од религиозних мотива или циљева што су у модерној епохи били потиснути из јавне у приватну сферу. Такво „класично” поимање међународних односа, које је функционисало безмало три и по века, држало се становишта да се односи између актера међународне политике одвијају у складу са међусобно утврђеним правилима и принципима међународног права, преко узајамно склопљених споразума, све до општеприхваћеног дипломатског протокола.

Завршетак Хладног рата и дисбаланс снага у међународном животу који је након њега наступио променио је међународне односе у правцу неспутаног политичког волунатризма, онога у коме преовлађује онај који има довољно моћи да наметне своје интересе другима, ко има довољно сопственог прагматизма да зарад жељеног циља изнађе начине да реализује сва могућа решења, било у оквиру постојећих правила, било мимо њих. Такав развој догађаја имао је за последицу да се нови међународни односи, наспрам „класичних”, одвијају мимо установљених правних механизма и постојећих институција који су за ове односе били предвиђени. То је, заправо, значило да се нови међународни односи развијају често мимо правила, да се будућа деловања њихових актера базирају на новоуспостављеним преседанима, чешће наметнутим него постигнутим договором, оним који свој накнадни легитимитет црпи из реал-политичког односа моћи, интереса те наде да ће се стремљења постмодернистичких и друштава и њихових житеља моћи понекад остваривати и средствима непримереним досадашњим цивилизацијским достигнућима којима се, бар на речима, толико поноси савремени свет.

Тако се, уместо вестфалског, «државоцентричног» модела, савремени међународни односи полако трансформишу у правцу «мултицентричног» модела у коме преовлађују плуралитет различитих типова актера, са делимичним преклапањем њихових унутрашњих структура и међусобних веза. Овај модел својом комплесношћу и укрштањем хијерархијских релација више подсећа на предмодерне феудалне односе (наравно, са том разликом што је феудални поредак био територијалан и почивао на личном принципу (тј. односу сизерен-вазал)). Субјекти савременог мултицентричног света су, насупрот томе, колективи који често не морају бити територијално дефинисани, бар не у класичном «државоликом» смислу што подразумева вршење пуне власти на јасно омеђеном простору. Ово „рачвање” политичких субјекта и пратеће „разливање моћи” некада солидних суверених држава очитује се и видовима све израженије колизије између принципа суверености, то јест територијалног интегритета постојећих држава, чланица међународне заједнице, и права на самоопредељење.

Класична теорија државе и права одређује сувереност као својство на основу кога се државна власт разликује од других власти које постоје у друштву. Суверена власт има три основне карактеристике: она је независна, надмоћна и правно неограничена на својој територији.⁴ Спољни вид независности државне се огледа у самосталности стварања сопственог правног поретка и искучивања спољног мешања у своје унутрашње ствари, као и у монополу за примену физичке силе на сопственој територији. Наредна карактеристика суверености – надмоћ државне власти – изражава њено својство да је она највиша и најјача у односу на друге постојеће власти, на моћи различитих заједница и организација које постоје унутар државних граница. Трећа карактеристика суверености - правна неограниченост – изражава јединство прва два њена својства што се огледа у способности државне власти да може без икаквих огра-

⁴ Вукадиновић Гордана, Степанов Радивој, *Теорија државе и права*, Футура, Нови Сад, 2004, стр. 20.

ничења доносити праве прописе којим ће регулисати друштвене односе на својој територији. „Државна сувереност увек се огледа у две јасно разграничене области: оне која се тиче „унутрашње” и она која показује „спољне” аспекте суверене политичке моћи. Прва се читава у врховној, непорецивој власти над територијално организованом политичком заједницом, без обзира о којем се облику суверене владавине радило - монархији, аристократији, демократији... Једино је битно да на датој територији не постоји ни једна друга власт равноправна или јача од ње. Спољни аспект суверености проистиче из односа суверених територијалних држава у њиховим међусобним односима, који се одражава кроз став да не постоји коначна и апсолутна власт поред или изнад постојећих суверених држава, способна да било којој од њих појединачно или свима њима заједно наметне било какво понашање противно њиховој самосталној одлуци као изразу државне независности, као и слободе да оне саме, у пуној мери, одлучују о својој судбини.”⁵

Право на самоопредељење у међународном праву

Прапочеци савременог права народа на самоопредељење могу се пронаћи у тежњама предмодерних људских заједница да се самостално политички дефинишу и тако одреде сопствену судбину. У свом савременом смислу, ово се начело први пут јавља у модерној епохи, у Америчкој револуцији, где је позивање на право на слободу и право на учествовање у вршењу државне власти (уз познату паролау „нема опорезивања без представљања”) довело до сецесије северноамеричких колонија од Британске империје и стварања Сједињених америчких држава као суверене државе проистекле управо из на овај начин схваћеног права на самоопредељење. Недуго потом, концепт самоопредељења се користио и у Француској револуцији као средство негирања монархистичке власти, позивајући се на право народа да сам организује свој облик владавине, без страног мешања. Иста аргументација је потезана и касније, током целог 19. века, у национал-ослободилачким покретима чији је циљ био стварање суверених националних држава. „Примери позивања на политичко начело самоопредељења јављају се током 19. века, укључујући и покрет за уједињење Италије (Risorgimento), сепаратистичке покрете у Аустроугарској монархији, унију Јонских острва са Грчком и право на самоопредељење које је данско становништво у Северној Шлезиви добило Прашким мировним уговором из 1866.”⁶ Све до 1918. године, међутим, међународно правне норме нису познавале право на самоопредељење.

Тек након завршетка Првог светског рата овај принцип бива формулисан у међународно-правном контексту. Амерички председник Вилсон га је, својим

⁵ Гајић Александар, *Сувереност и међународно право у постсувереном свету*, НСПМ; vol XV (2007), по 3-4, стр. 34.

⁶ Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf> приступљено 02.04.2015.

упорним залагањем за право народа на самоопредељење, прокламовао у оквиру својих познатих „14. тачака” као главни начин за решавање територијалних спорова насталих на рушевинама европских и блискоистичних империја. „Председник Вилсон је стајао на становишту да концепт самоопредељења треба служити као водеће начело приликом одређивања граница насталих на руинама три велика царства несталих у вртлогу Првог светског рата – Руске царевине, Аустроугарске монархије и Османског царства. У обраћању Конгресу 1918. године под називом „Циљеви рата и услови мира” Вилсон је изложио програм који је требао да служи као основа за регулисања односа и стварања дугорочног мира у Европи, са ткз. „14. Тачака” у којима значајно место заузима и начело самоопредељења. Ипак, треба нагласити да је самоопредељење сматрано пре свега политичким начелом и да настојања америчког председника да му да правну чврстину уношењем у Статут Лиге народа нису уродили плодом.”⁷ У истом периоду, након Октобарске револуције и стварања Совјетског савеза, большевичке вође су прогласиле доктрину самоопредељења народа и за вид раскида са царстичком прошлошћу, али и за важан начин легитимисања класне борбе зарад успостављања социјалистичког друштвеног уређења кроз прибављање подршке различитих националних група, односно њихових ослободилачких тежњи тумачених у класно-националном кључу. Иако је овај принцип био уставно гарантован све до самог краја постојања СССР-а, он у социјализму ипак није било сматран аутономним и врхунским начелом, гледајући га у односу на револуционарну идеологију и њен поглед на стварност који је имао несумњиви вредносни приоритет. Касније проглашена Брежењевљева доктрина о „ограниченом суверенитету” јасно је показала идеолошка ограничења принципа права на самоопредељење у социјализму.

За време Другог светског рата, у познатој „Атланској повељи” из 1941. године коју су прокламовали амерички председник Рузвелт и британски премијер Черчил, ово право је било поново обнародовано у речима да ове две велике силе „поштују право свих народа да изаберу облик владавина под којим ће живети и желе да поврате суверена права и самоуправу оним народима који су њих насилно били лишени.”⁸

Са настанком система УН, право народа на самоопредељење постало је важно начело међународног права по коме свака нација има право да одреди свој сопствени суверени статус и међународни политички положај, без спољног притиска или мешања. У оквиру овога начела су се подразумевала следећа права: право на отцепљење и стварање самосталне националне државе, право на уједињење са другим народима, право на избор друштвеног и политичког система и право на економску самосталност. Међународне правне норме, међутим, уз спомињање овог начела, ни на који начин га не дефинишу нити предвиђају начине на који се оно користи - у којим случајевима и од стране кога (то јест: шта се може сматрати нацијом, а шта не), већ се ово начело разу-

⁷ Исто.

⁸ Целокупна садржина „Атланске повеље” је доступна на: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp> приступљено 02. 04. 2015.

мева разумева само у односу на друге међународно правне принципе и међународне споразуме. Најчешће спомињано у вези са границама и разграничењима, ово се начело сматра једним од најважнијих везаних за колективна људска права. „Будући да не постоји шири међународни политички консензус о овом проблему, не постоји ни систем јасно издиференцираних норми међународног права којим би ова материја била уређена. Други проблем је у томе што је већина постојећих норми и начела међународног права из ове области углавном необавезујућег карактера: Исто тако, чак ни мишљење најважније правне институције, Генералне скупштине Организације Уједињених народа, ни Међународног суда правде, немају обавезујући карактер. Тај легалистички дефицит на међудржавном нивоу дозвољава различит однос држава према употреби овог колективног људског права, што даје могућност за изазивање криза и политичке нестабилности у свету. Због свега реченог, данас се у научној и политичкој јавности супротстављају две иначе веома значајне вредности: територијални интегритет, односно целовитост и сувереност међународно признатих држава и колективно људско право народа на самоопредељење и отцепљење.”⁹

„Повеља УН” у члановима 1 и 55 говори о праву народа на самоопредељење без јаснијег дефинисања или описа садржине овог права. У члану 1(22) се, тако, предвиђа „развијање пријатељских односа међу нацијама заснованих на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа и предузимања других одговарајући мера ради учвршћивања општег мира.”, док се у члану 55, у оквиру главе IX која се тиче међународне економске и социјалне сарадње каже: „У циљу стварања услова и стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација, засноване не поштовању начела равноправности и самоопредељења, УН раде на унапређењу...”¹⁰ Све у свему, овај принцип који је био стављен у ранг једног од циљева организације а који није наметао конкретне обавезе државама-чланицама, у „Повељи УН” није добио прецизније одређење, већ је било препуштено другим међународним споразумима и међународној пракси да га јасније дефинишу и разраде. „Опет је политичка реалност потакла даљи развој концепта самоопредељења кроз снажан захтев за еманципацијом колонија са једне стране и покушаје колонијалних сила, суочених са неминовношћу њиховог губитка, да контролишу и географски ограниче процес еманципације те спрече преливање права на самоопредељење на тло Европе где су, такође, постојале мањине које би потенцијално могле да изнесу захтев за самосталношћу.”¹¹

⁹ Велковић Божидар, Амброж Милан, *Право на самоопредељење и отцепљење*, Часопис за друштвене и природне науке, Сварог 1/2010, стр.11.

¹⁰ Цела Повеља УН је доступна на: <http://www.un.org/en/documents/charter/>, приступљено 02.04.2015.

¹¹ Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoodredeljenje.pdf> приступљено 02.04.2015.

Управо то се и одиграло: декларација УН је представљала полазиште за Генералну скупштину УН и њене остале органе да активно учествују у процесу делоконјализације кроз развијање концепта права народа на самоопредељење. Најзначајнија међу резолуцијама које су исказивале ове тежње, била је она 1515 од 15. децембра 1960. године, која се тичала сувереног права држава да располажу сопственим богатством и природним ресурсима, а након ње и Резолуција 1803 ((XVII) од 14. децембра 1962. године. „Већ следећег дана после усвајања Резолуције 1514 усвојена је нова Резолуција 1541 која је дефинисала несамоуправне територије чија еманципација је гарантована „Повељом УН” као „територије које су географски одвојене и етнички и/или културно различите од држава која њоме управља. Тако је формулисана такозвана „теза слане воде” или „теза плаве воде” која је ограничила примену одредаба „Повеље УН” на прекоморске територије колонијалних сила. Процес деколонијализације под вођством УН спроводио се готово у потпуности у складу са ограничењем које дефинише „теза слане воде”.”¹²

Ређали су се и други међународни акти који су се дотицали питања права на самоопредељење. „У „Деларацији о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава складно „Повељи УН”” из 1970. године је уписано да „ништа у претходним параграфима неће бити тумачено као да овлашћује или подстиче било какву акцију која би имала за циљ да разори или угрози потпуно или делимично територијални интегритет и политичку независност било које суверене и независне државе. Право на самоопредељење народа остваривано је са становишта међународног права само онда када оно није у нескаду са принципом територијалног интегритета државе” (Перазих, 1990, 4). Поменути услов - који штити међународни поредак - декларацију чини посебним документом за разумевање међународних односа. Он је поновљени и у другим значајним међународним документима, као што је „Завршни акт Конференције о европској безбедности и сарадњи” (КЕБС) из 1975. године. У том смислу, сваки једнострани акт стварања (етнички мотивисане) нове државе на територији већ постојеће и међународно признате државе, сматра се сецесијом што нема упориште у међународном праву.”¹³ „Међународни пакт о грађанским и политичким правима” из 1966. године, бавио се, између осталог, и регулисањим заштите права мањина. Но, када је говорио о праву на самоопредељење, тичао се и очувања колективног идентитета унутар домицилне државе а не сопствене државе, оне створене издвајањем, сецесијом. Управо мањинска права представљају међународну обавезу постојећих домицилних суверених држава. „Декларација о пријатељским односима” из 1970. године садржи ткз „saving clause”, клаузулу која истиче како се ништа у одељку о самоопредељењу неће сматрати давањем овлашћења или охрабривањем на предузимање било каквог акта којим би се распарчао или угрозио, у потпуности или делимично, територијални интегритет или политичко јединство суверених и независних држава које поступају у складу са начелом једнаких права и само-

¹² Исто, стр. 8.

¹³ Вељковић Божидар, Амброж Милан, *Право на самоопредељење и отцепљење*, Часопис за друштвене и природне науке, Сварог 1/2010, стр. 16.

предељења народ и стога имају владу која представља читав народ који припада датој територији, без разлике по основу расе, вере или боје коже. Ова декларација је проширила обим деловања принципа на самоопредељење на народе који су под страном потчињеношћу или експлоатацијом и врши афирмацију демократског аспекта самоопредељења, пошто се у њој јасно повезује заштита територијалног интегритета држава са репрезентативношћу владе која укључује све групе које на њеном простору живе. Већ поменути „Завршни акт” КЕБС-а наложио је поштовање територијалне целовитост држава и уздржавање од радњи супротних циљевима и принципима „Повеље УН” уперених против територијалне целовитости, политичке независности или јединства држава чланица. Међутим, одлука Бадинтерове комисије формиране од стране ЕЗ у питању арбитраже у вези са процесом распадања тадашње Социјалистичке федеративне републике Југославије (СФРЈ) заузела је становиште како остваривање права на самоопредељење не сме да мења постојеће границе у време осамостаљивања (*uti possidetis juris*), изузев у случајевима међудржавног споразума. „Дакле, Бадинтерова комисија је, дрежећи се нелогичности Устава СФРЈ из 1974, који одређује да су субјекти суверености и права на самоопредељење републике (географски појам) а не народи, ускратила основно колективно људско право српском народу на самоопредељење и отцепљење, иако је тај исти савезни Устав Србе признавао за народ на целој територији Југославије, па чак иако су Срби у Републици Хрватској и Босни и Херцеговини били одређени као носиоци суверености и конститутивни народ тих република-„држава”. Чином претварања територија у субјекте права на самоопредељење, Бадинтерова комисија је кршила основне одредбе „Повеље УН” где се, недвосмислено, прописивало да право на самоопредељење припада народима као јединим субјектима и носиоцима тог права.”¹⁴

„Спољашњи” и „унутрашњи” вид права на самоопредељење

Отворена политичка колизија између државне суверености и права на самоопредељење највише се очитује у супротстављању овог права једном другом начелу произишлог из државне суверености – принципу територијалног интегритета држава. Тај принцип, издвојен од принципа забране употребе силе (видети нпр. Резолуцију УН 1513 (1960), заштићен је међународним правом у свом „спољашњем” аспекту – од повређивања граница и територијалних претензија других, суседних држава, али не пружа легалну заштиту у случајевима озбиљних унутрашњих проблема суверених држава, пре свега са својим мањинама и разноврсним групама који на делу или целој територији државе обитавају – а нарочито у случају покушаја сецесије.

Савремена правна наука и међународне конвенције право на самоопредељење посматрају у његова два аспекта – у ткз. „спољашњем” и „унутрашњем” аспекту. „Спољашњи” аспект се тиче статуса народа у односу према другим народима и другим државама, док се „унутрашњи” аспект односи на

¹⁴ Исто, стр. 18.

поштовање права мањинских група у оквиру сопствене државе, то јест везе целог становништва према својој влади. „Спољашњи” аспект права на самоопредељење се - у односу на своја „крајње последице” - зато тумачи и као могућност одвајања дела територија постојеће државе од стране једног дела њених грађана, становника, зарад стварања нове државе или њеног припајања другој држави. Ван контекста деколонијализације, међународно право не признаје „спољашњи” аспект права на самоопредељење (то је било чак и у случају Бадинтерове комисије која је избегавала да квалификује тежење као одвајању федералних јединица бивше Југославије као „сецесију” сматрајући да се ради о дезинтеграцији ове државе, а која је у вези са променом граница као једини изузетак предвиђала свестрану сагласност, то јест међусобни договор). Право на „спољашњи” вид самоопредељења прокламовано је „Декларацијом о давању независности колонијалним земљама и народима”, као и анексом Резолуције 1541 (XV) из 1960. године. Ова Резолуција подразумевала је да се за народ сматра целокупно становништво колонијалне територије, а не само поједине етничке или друге групе које су настањене на овим просторима; да је територијални принцип одређења титулара права институционализован преко принципа *uti possidetis*; да се ово право тиче његовог „спољашњег” аспекта и да његов коначни исход може бити или нова суверена држава или њено удруживање, односно интегрисање у другу суверену и независну државу, да се код прве од ове три могућности не захтева непосредно изјашњавање народа у прилог том решењу, док су у друга два случаја неопходни рефердуми, то јест плебицитарно изјашњавање становништва. Резолуције 1541 (XV) ово право види као једнократно, које се само једном може искоритити, након чега престаје да постоји као могућност становништва које му је прибегло, и које је титулар права само ако је у питању народ који живи под страном потчињеношћу, доминацијом и експлоатацијом. Међународно право, иначе, нема јединствено становиште о клаузули (*saving clause*) садржаној у овој декларацији: штавише, бројни су они правни експерти који сматрају да ова одредба, обзиром да изричито не одбацује могућност нарушавања територијалног интегритета постојећих суверених држава, посредно отвара простор за реализацију сецесије као легитимног права свих оних група које нису на демократски и легитиман начин репрезентоване у централној власти, то јест - којима су ускраћена нека од индивидуалних и колективних права. Нпр. познати међународни стручњак Антонио Касезе сматра да се нека група, расна или религијска, може отцепити кроз најрадикалнији вид коришћења „спољашњег” аспекта права на самоопредељење тек онда када постане несумњиво да су сви покушаји да постигне „унутрашњи” аспект самоопредељења већ пропали или су осуђени на пропаст.

Што се тиче „унутрашњег” аспекта самоопредељења - поштовања права мањинских група у оквиру сопствене државе, односно целог становништва у очима своје владе - у последњих неколико деценија дошло је до његовог значајног развоја услед доношења бројних пактова о људским правима, и, уопште, регулативе која се бави материјом индивидуалних и колективних права. Но, ни овде ствар није потпуно чиста и недвосмислена. „Није сасвим јасно која права држава треба да гарантује да би у потпуности поштова право на

самоопредељење. Другим речима, нејасно је непоштовање којих права - индивидуалних, колективних или можда оба - може да, у крајњем случају. „активира” право на сецесију. Са друге стране, уколико претпоследњу одредбу Декларације из 1970. тумачимо уско, чини се да је недовољно само успоставити представничку владу, која опет ме мора бити нужно демократска. Такође, можемо замислити формално демократску владу које није претерано осетљива на проблеме мањинских група на својој територији и не обезбеђује им делотворну правну заштиту, односно - државни органи дискриминишу припаднике мањина који, са друге стране, нису довољно бројни или организовани да се против такве праксе боре у политичкој арени или кроз правни систем.”¹⁵

Предисторија нормирања „унутрашњег” аспект овог принципа јасно нам указује да је тенденција била таква да се право на самоопредељење посматрало као право народа да буде слободан од ауторитарних режима, али да то није одмах значило да народ може да изабере сопствене представнике, а они, потом, и сопствену извршну власт на слободним, демократским вишепартијским изборима. Овакво тумачење постало је општеприхваћено тек након 1991. године, после урушавања блоковског, биполарног света, када је Комитет за људска права УН заузео експлицитно демократску, вишестраначку позицију по питању „унутрашњег” аспекта права на самоопредељење. Томе је претходио (и у том правцу припремио терен) читав низ међународних споразума, од „Завршног акта КЕБС-а” (1975) из Хелсинкија и „Завршног акта конференције о људској димензији КЕБС-а” (1990) из Копенхагена, до „Паришке повеље за нову Европу” (1990). „Контраверзна” клаузула - *saving clause* – из „Декларације о пријатељским односима” готово у целости је унета у „Бечку декларацију” и „Акциони програм” (1993) и усвојена на „Светској конференцији о људским правима”, као и у „Декларацији поводом педесетогодишњице УН” донесене 1995. године. Све ове декларације и повеље деле становиште како је нестало ограничење у погледу захтева за репрезентативношћу власти, а које се, надаље, у међународној пракси сматра императивом. Влада мора представљати целокупан народ на територији државе којом управља, а свака дискриминација, по било ком основу, строго се забрањује. Уместо ранијих дефиниција које су се отворено односиле на расне и религијске групе, сада се отвара могућност да све мањинске групе – од етничких, лингвистичких до верских и расних - имају право на коришћење сопствених колективних права унутар суверених држава као „унутрашњег” аспекта права на самоопредељење, а њихово ускраћење или драстично кршење може да, под одређеним условима, доведе до његовог претварања у крајњи вид спољашњег аспекта права на самоопредељење – тј. да се претвори у сецесију. „У радовима стручњака међународног права највише подршке има мишљење да „спољашње” самоопредељење, тј. отцепљење, представља крајњу меру која се може предузети једину уколико су исцрпљена сва могућа решења, а та држава брутално и масовно крши људска права својих грађана или дела својих грађана (*remedial secession*). Као пример

¹⁵ Гавриловић Бојан, Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење, Београдски центар, стр.14, <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf> приступљено 02.04.2015.

оваквог коришћења права на самоопредељење се најчешће наводи отцепљење Источног Пакистана (данашњи Бангладеш) од Пакистана. Коришћење „спољњег” аспекта самоопредељења представља, дакле, изузетак од правила да се право на самоопредељење остварује унутар граница суверених држава. Као и сваки изузетак, он се тумачи строго - што ће рећи: степен и размере кршења људских права од стране државе морају бити конитуиране, бруталне и веома раширене. Другим речима, право на отцепљење могу имати само „народи који трпе дискриминацију, одрицање права на представничку владу и само уколико је дискриминационо понашање толико продорно, разгранато и систематско да конкретно угрожава опстанак таквих народа и где не постоји јака вероватноћа да ће се дискриминација окончати.”¹⁶

Косово и Крим:

различити случајеви коришћења права на самоопредељење

Цео историјат развоја међународних норматива и ставова унутар правне науке указује на све противуречности права народа на самоопредељење, на неопходност његово контекстуалног тумачења (поред међународног и унутрашње правно-нормативног), и у историјском и у савременом политичком смислу. Тек у том смислу, могу се сагледати случајеви позивања на право на самоопредељење и на Косову и Метохији и по питању Крима и његовог референдумског одвајања од Украјине и присједињења Руској федерацији. Када се све ово узме у обзир - тада се озбиљно могу размотрити сличности и разлике између ова два случаја.

Које су кључне разлике између коришћења право на самоопредељење у кримском и косовском случају: Има их пет:¹⁷ прва разлика је она која произлази из државно-историјског контекста; друга, правно-процедурална, односи се на (не)искоришћеност унутрашњег вида права на самоопредељење; трећа је везана за легитимност централне власти у односу на које се захтева право на самоопредељење; четврта - за различити контекст у смислу постојања спољне војне агресије; док је пета разлика везана међународно-правни статус подручја чији је становништво „прибегло” праву на самоопредељење.

Кренимо редом. Прва разлика тиче се различитог државно-историјског статуса Косова и Крима. Наиме, Косово је од средњег века, након што су словенска племена изашла из државног оквира Источно римског царства, тј. Византије, вековима били историјско, духовно и културно језгро средњовековне српске државе све до њеног нестанка и потпадањем под Османлије. У Османском царству овај простор није био никаква самостална територијална целина

¹⁶ Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, стр.14, <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf> приступљено 02.04.2015.

¹⁷ Сличну типологију, пренебрегавајући контекст међународне агресије на СРЈ а недостатак употребе силе на Криму, употребио је руски амбасадор у Србији Чепурин на округлом столу у Медија Центру, у Београду, дана 04.12. 2014. видети: <http://crms.org.rs/debata-ne-smeju-se-poistovecivati-krim-i-kosovo/> приступљено 02.04.2015.

са било каквим степеном самоуправе. После Првог балканског рата, на међународној мировној конференцији у Лондону, потврђено је, између осталог, и уступање овог простора Краљевини Србији која је након Великог рата створила Краљевину СХС/Југославију као јединствени међународно-правни субјект. Тек након 1945. године, у социјалистичкој Југославији, овај простор стекао је статус аутономне покрајине. Међутим, Албанци, као већинско становништво на простору покрајине, у другој, Титовој Југославији имају за све време њеног постојања статус народности - тј. мањински статус, а не статус конситутивниог народа који је, по међународном праву, и то у јасно одређеним, посебним условима, потенцијални „конзумент” права на самоопредељење. Ни Бадинтерова комисија, са својим спорним тумачењем распада Југославије где се ово право са народа транслирало на федералне јединице, није спорило јединствени правни субјективитет Републике Србије на целој својој територији, тј. није ни помишљала да ово право да једној националној мањини у једној аутономној области.

Са друге стране, Крим, иако представља историјски простор отпочињања хришћанизације средњовековне Русије као место њеног сусрета са византијским православљем и његовом културом, у вековима након пропасти „Кијевске Русије” под нападима Татара, представља посебну, самосталну политичку јединицу, неки вид државе или предржавне творевине са тадашњим међународним политичким субјективитетом – Кримски канат. Руске државице у време „татарског ропства” биле су вазали Кримског каната и тамошње „Златне Хорде” од које су се, постепено, током више векова, ослобађале. Касније је, у време јачања Руског царства, Кримски канат и сам постао вазал Османском царству, да би, након низа ратова између Русије и Османлија, постао део Руског царства и такав био готово два века. Начин на који је Крим у оквиру Совјетског Савеза пренет из Русије у Украјину био је незаконит по тадашњем совјетском уставу: предао га је Никита Хрушчов 1954. године указом председништва СССР-а којим је прекршена свака законита процедура и занемарена воља тамошњег народа. Па и након тога, статус Крима је - за постојања Совјетског Савеза и касније - у осамостаљеној Украјини од краја 1991. године био знатно виши него онај Косова: Крим је имао статус аутономне републике, а његово (махом руско) становништво није имало статус националне мањине.

Друга разлика тиче се правне процедуре везане за претходну могућност коришћења свих видова „унутрашњег” вида права на самоопредељење пре него што се окрене оном „спољном” – референдуму о осамостаљивању. У косовском случају то се није десило – албанско становништво није искористило никакве процедуре у оквиру државе Србије, већ је самовољно извело један потпуно нелегалан, тајни референдум у времену док је још постојала СФРЈ као јединствена држава, кршећи њиме све унутрашње и међународне прописе. Ово илегално изјашњавање није признао као валидан чин нико ни у тадашњој Југославији нити међународној заједници. Проглашење ткз. „републике Косово” било је не само правна фикција, већ један правно ништав акт, тешка повреда постојећег унутрашњег и међународног поретка. Након тога, албанско становништво је у већинском смислу избегавало да - све у мери како је сматрало да

им је опортуно - користи многа права која им је Република Србија гарантовала и које им никада их није ускраћивала. Већину индивидуалних права многи припадници албанске мањине на простору Косова и Метохије су константно користили, али су бојкотовали политичке вишестраначке изборе и - под утицајем својих политичких вођа - игнорисали представничке и извршне институције централних и покрајинских власти које су им широм биле отворена за пуну политичку партиципацију. Централна власт у Србији, штавише, била је рада да преговара и о повећању степена политичке аутономије и омогући даљу надоградњу колективних права албанске мањине, али су Албанци, по страном наговору, подигли оружану побуну – дакле, прибегли нелегалном и међународно - правно недопуштеном чину како би - након легитимне реакције државне власти у циљу сузбијања сепаратистичких тежњи (којем би, зарад чувања територијалне целовитости, прибегла свака суверене држава) - изазвали спољну војну агресију, тј. инострану оружану интервенцију у своју корист. Након што је ова агресија - извршена кршењем прописа Уједињених нација - завршена, а пост-конфликтно стање колико-толико враћено у оквире међународног права (макар и кроз његово мањкаво враћање под систем управе УН на агресијом створено, „затечено” стање) резолуција УН третирао је овај простор као део Републике Србије под међународним протекторатом, тј. протекторатом УН (према Резолуцији 1244). Ни тз. самопроглашење независности квази-државе Косово у фебруару 2008. је, упркос оградавању Међународног суда правде које је прибегло тумачењу да политички акт проглашења независности није у супротности са међународним правом (кроз правну конструкцију где су посланици у приштинском парламенту на простору међународног протектората „проглашени” у представнике народне воље)¹⁸ није изведено референдумским изјашња-

¹⁸ У одличном чланку „Софистика у Међународном суду правде”, Печат, Београд, 31.07.2015. професор Коста Чавошки написао је: „Све је ово била полицијска и детективска истрага која је требало да поткрепи кључну тврдњу овог Суда: да доносиоци Декларације о независности Космета нису били посланици Скупштине Косова, као органа привремених институција косметске самоуправе и да народ у име којег је проглашена независност Космета није онај исти народ који је на изборима 17. новембра 2007. изабрао посланике Скупштине Косова. Да би то показао и доказао сам Суд ставља себи у задатак „да утврди да ли је декларација о независности од 17. фебруара 2008. била акт ‘Скупштине Косова’, успостављене сходно глави 9 Уставног оквира, или су они који су прихватили декларацију деловали у другачијем својству” (сец. 98)... иако су сами косметски званичници без икаквог скривања навели да су отворили ванредно заседање Скупштине Косова и при том се позвали на Уставни оквир из којег ова Скупштина изводи своје надлежности, Суд „открива” да њихова права намера није била да делују у својству посланика Скупштине Косова, него у неком другом, далекосежнијем својству, и да нису прогласили независност Космета у име народа који их је 17. новембра 2007. изабрао и коме је, по одлуци Савета безбедности УН, била примерена привремена самоуправа, него у име неког другог, важнијег и постојанијег народа коме је, по прећутном мишљењу Суда, једино примерена независна држава. Чавошки је потом, софистичко правно тумачење МСП упоредио са познатим историјским примером како је у антици римски Сенат пронашао правну форму како би озаконио римским правом јасно и недовомислено забрањени брак између императора Калигуле и његове сестре Агрипине: како је Египат, где је венчање фараона са сестром било легално, правно дозвољена пракса, постао део Римске империје, тако је формулисана правна фикција како се Калигула, будући владар и Египта, може оженити сестром, а да то, наводно не значи кршење римског права, већ напротив – његово поштовање.

вањем. Додатна мањкавост приштинске скупштине као привременог органа у време доношења спорне декларације о независности била је њен национални састав: њу су чинили Албанци, али не и Срби који су до тада упорно бојкотова-ли да уђу у тамошње привремене органе, пре свега због систематског, најтежег кршења њихових основних људских права – права на живот, имовину, кретање, коришћење језика и слободу вероисповести... Са друге стране, становништво Крима је у огромној већини, и то свих националности, изашло на референдум и изјаснило се за одвајање од Украјине и присаједињење Руској федерацији, све то у контексту када је постало очигледно да њихов се о њихов „унутрашњи” вид права на самоопредељење тј. политичку партиципацију у односу на Кијев и датим околностима више не може рачунати.

Тај контекст представља трећу кључну разлику између Косова и Крима. Наиме, и у време агресије и девет година касније, у време противправне декларације о косовској независности, Србија је имала легалну и легитимну, међународно признату власт која је у читавом низу прилика исказивала спремност за компромис и давање најширег вида аутономије својој јужној покрајини, али у оквиру свог уставног поретка и без кршења свог територијалног интегритета. Косовски сепаратисти одбили су све те понуде као мале и недовољне, те прибегле политичком чину „спољног” вида коришћења права на самоопредељење без обзира на тадашњи јасно одређени међународни статус покрајине (протекторат УН). Насупрот томе, у Украјини тј. у Кијеву је извршен насилни државни удар од стране политичких екстремиста који су срушили до тада легитимну и демократску власт а који су, запоседањем државних институција, прибегли грубим, једностраним корацима смањења аутономије Крима те укидања руског језика као уставом прописаног службеног језика у Украјини, а накнадно и репресији и злочинима над делом сопственог, већ дискриминисаног становништва: од погрома (попут спаљивања живих људи у Одеси) до војне интервенције која нимало није штедела сопствене рускојезичне цивиле. Укупно становништво Крима, суочено са нелегитимним централним властима које су им једностраним одлукама почеле умањивати постојећи ниво права, па и она основна, а услед свести о немогућности коришћења „унутрашњег” вида права на самоопредељење у постојећим нелегалним условима који су владали у Кијеву, прибегло је „спољном”, референдумском општенародном самоопредељењу, то јест - изјашњавању о независности.

Услови у којима су се одвијали ови процеси су потпуно другачији. На Косову је изведена сепаратистичка побуна од стране нелегалне, терористичке организације која је жудила за ескалацијом насиља које би изазвало страну војну интервенцију. Са отпочињањем НАТО бомбардовања, ова интервенција се - на крајње међународно-правно нелегитиман начин - и одиграла, након чега су, после изнуђеног мировног, тачније „Војно-техничког споразума у Куманову”, припадници ове војне алијансе окупирали простор јужне српске покрајине и тамо инсталирали албанску цивилну власт. На Криму није било војне агресије нити било какве примене војне силе: руска војска је тамо смештена још од времена распада СССР-а по важећим међународним споразумима између Кијева и Москве који су периодично били продужавани. Припадници

руских оружаних снага су само водили рачуна о заштити реда и сопствених војних објеката, док су све остале пунктове обезбеђивали припадници кримских јединица територијалне одбране. Референдум је протекао потпуно мирно, у демократској атмосфери за све грађана Крима без обзира на њихову националну припадност, а руска оружана сила није имала већи утицај ни на политичке прилике, нити на сам референдум - изузев што је и она делом утицала у правцу опште стабилизације ситуације, углавном на пораст сигурности на простору тадашње аутономне републике Крим све до њеног, референдумском убедљивом акаламацијом, присаједињења Руској федерацији.

И, на крају, ту је и пети, најважнији разлог који стално промиче у позадини компарације ова два случаја. Косово и Метохија је, према свим важећим документима и међународном праву – на првом месту Резолуцијом Савета Безбедности УН 1244 – призната као интегрални део Републике Србије. У случају Крима не постоји ни један правнообавезујући међународни документ који на овај начин „фиксира“ његов статус. Наравно, чланице западне војне алијансе референдумско изјашњавање, отцепљење и каснију анексију Крима виде као нелегални чин, супротан „Повељи УН“, „Завршном Хелсиншком акту“ и „Будимпештанском меморандуму“ из 1994., иако су све признале независност ткз. „Републике Косово“ и здушно утицале и подржале одлуку МСП-а која је пресудила како политичко декларисање независности од стране народа на територији под јасним међународним протекторатом није у супротности са међународним правом. Управо на ово мишљење МСП-а позвало се и градско веће Севастопоља када је иницијално издало писмо о својим намерама да унилатерално прогласи независност од Украјине.¹⁹ Иако је, дакле, степен оправданости прибегавању „спољном“ виду коришћења права на самоопредељење увек „споран“ - то јест нужно подложен свеобухватном контекстуалном тумачењу - јасно је да сви могући разлози његовог оправдања у великој мери стоје у случају Крима, а нити један у случају Косова; па опет, западне силе су заузеле становиште да оспоравају први, далеко јачи случај, а да подупиру други, онај за кога нема довољно јаког ни правног, ни политичког, нити историјског основа.

Литература:

1. "Atlanska povelja" <http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp> pristupljeno 02. 04.
2. Veljković Božidar, Ambrož Milan, *Pravo na samoopredeljenje i otcepljenje*, Časopis za društvene i prirodne nauke, Svarog 1/2010, str.11.
3. Vukadinović Gordana, Stepanov Radivoj, *Teorija države i prava*, Futura, Novi Sad, 2004
4. Gavrilović Bojan, *Istorija prava na samoopredeljenje: revolucija prava na samoopredeljenje*, Beogradski centar, <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf>

¹⁹ "Парламент Крима приняв Декларацију о независности АРК и г. Севастополя". Государственный Совет Республики Крым. March 11, 2014, приступљено 11.04.2015.

5. Gajić Aleksandar, *Suverenost i međunarodno pravo u postsuverenom svetu*, NSPM; vol XV (2007), no 3-4
6. Magarašević Aleksandar, *Osnovi međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Zavod za naučno-istraživački rad Pravnog fakulteta, Novi Sad, 1968
7. Mancin Susanna, *Rethinking the Boundaries of Democratic Secession: Liberalism, Nationalism and the Right of Minorities to Self-Determination*. International Journal of Constitutional Law, No. 3 & 4, 2008
8. "Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя". Государственный Совет Республики Крым. March 11, 2014,
9. Povelja Ujedinjenih nacija, <http://www.un.org/en/documents/charter/>,

KOSOVO AND CRIMEA "CASES": CONTEMPORARY CONTEXT OF "RIGHT OF SELF-DETERMINATION" CONTROVERSIES

Summary: Russian officials alludings about Kosovo "case" as created precedent of right of self-determination for Crimea`s separation from Ukraine and its annexation to Russian federation has opened many polemics about similarities and differencies between those two international "cases" of utilization of right of self-determination. The Paper places this international principle into the context of contemporary evolution of intenational community from its previos "statecentric" to the more complex, "multicentric" model, which is based on precedents and contextual, wider analogical interpretations of legal norms. The author, further, observes the historical origins of right of people of self-determination – at the beginning as the political principle, and, then, its incorporation into the UN peace system, and, later, its wider interpretation in the whole spectre of significant international Conventions. By considering contemporary international legal theory and its interpretation of two aspect of right of self-determination – "inner" and "outer" - as the basis of new international legal standards, this Paper turns its focus on the comparison between legal, historical and political situations of separation of Kosovo and Crimea from its previous states, pointing at the numerous differencies between two most important current "cases" of "outer" utilization of right of self-determination.

Key words: right of self-determination, United Nations, international law, sovereignty, Kosovo and Metohija, Crimea